

Jerzy Wojtczak-Szyszkowski

Uniwersytet Warszawski

Wyższa Szkoła Handlu i Prawa im. Ryszarda Łazarskiego w Warszawie

Uwagi do problematyki trynitarnej w *Pedagogu* Klemensa Aleksandryjskiego

Doktryna Kościoła dotycząca Trójcy Świętej została wyrażona po raz pierwszy w Credo sformułowanym podczas Soboru Nicejskiego I w roku 325, a następnie uzupełniona w Credo przyjętym przez Sobór I w Konstantynopolu w roku 381¹. Jednakże podstawowe sformułowanie dotyczące tej doktryny, już zachowane w utworze pisarza chrześcijańskiego z II w., znajdujemy w dziele zatytułowanym *Autolykos*, a pochodzącym spod pióra Teofila z Antiochii, napisanym ok. roku 180. W tym bowiem piśmie (2, 15) występuje po raz pierwszy (podkreślam – gdy chodzi o z a c h o w a n e teksty) wyraz Τριάς, a więc Trinitas, spotykamy tam też wyraz Λόγος. Żyjący i działający w tym samym czasie i nieco później Klemens Aleksandryjski w swoim *Pedagogu* nawiązuje kilkakrotnie do sformułowań trynitarnych, wyraźnie wskazujących na pełne akceptowanie przez niego tezy uznanej ostatecznie we wskazanych dokumentach za obowiązującą wszystkich wiernych. Przyjrzyjmy się najpierw jego stwierdzeniu z księgi I rozdziału VI:

Ἦ θαύματος μυστικοῦ εἰς μὲν ὁ τῶν ὅλων πατήρ, εἰς δὲ καὶ ὁ τῶν ὅλων λόγος, καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔν καὶ τὸ αὐτὸ πανταχοῦ, εἰς μὲν ὁ τῶν ὅλων πατήρ

– to oczywiście Bóg Ojciec, wszystkiego Stwórcy – wyrażenie to znalazło odzwierciedlenie w Nicejskim Symbolu Wiary, w stwierdzeniu: *Credo in unum Deum, Patrem Omnipotentem, factorem coeli et terrae, visibilium omnium et invisibilium*.

εἰς δὲ καὶ ὁ τῶν ὅλων λόγος – tutaj bez wątpienia znajdujemy nawiązanie do początku Ewangelii Świętego Jana, w której czytamy:

---

¹ *Dokumenty Soborów Powszechnych*, opr. A. Baron, H. Pietras, WAM, Kraków 2005, s. 45 n., 65 n.

Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ λόγος, οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν. πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν, ὃ γέγονεν.

Dla Klemensa, to oczywiste, wyraz Λόγος ma znaczenie obszerniejsze niż sam wyraz „Słowo” i niewątpliwie wiąże się z dalszą częścią wypowiedzi Jana: πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο – do tego bezpośrednio nawiązał fragment tekstu zredagowanego na Soborze Konstantynopolitańskim I: *Genitum, non factum per quem omnia facta sunt*. W wypowiedzi Klemensa kluczowymi, w moim przekonaniu, są wyrazy: τῶν ὄλων, bowiem w nich upatruję odniesienie do *per quem omnia facta sunt*.

Dołączenie do tych określeń καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν uzupełnia określenie Trójcy i jest zwięzłym, a przez to wymownym, ujęciem dogmatu o Bogu Jedynym w Trzech Osobach: jeden Bóg Ojciec, Jeden Logos, jeden Duch Święty. Wykrzyknik: θαύματος μυστικοῦ podkreśla tajemnicę Boga przekraczającą pojęcie przez człowieka: „cud tajemniczy” – to sformułowanie, do którego w różnych odmianach odwoływać się będzie późniejsza teologia.

Ważne świadectwo uznawania i głoszenia przez Klemensa, że Bóg jest jeden i w trzech osobach, znajdujemy w ósmym rozdziale I księgi *Pedagoga* (I, 8). Bóg Ojciec jest tam nazywany κτίστης ἰ δημιουργός. Jest jasne, że wyrażenie δημιουργός, nie tylko u Klemensa, nawiązuje bezpośrednio do platońskiego demiurga-twórcy, który dla filozofów starożytnych był twórcą świata z istniejącej wiecznie materii (*Timajos* III), dla chrześcijan zaś Stwórcą świata – z nicości. Pojęcie *creatio ex nihilo* nieznanne było w świecie starożytnym i dlatego było jedną z barier w przyjęciu chrześcijaństwa przez wykształconych pogan. W dalszej części cytatu czytamy: ἀναντίρρητον ἄρα μὴ οὐχὶ καὶ υἱὸν εἶναι τὸν κύριον τοῦ δημιουργοῦ. Nie da się bowiem zaprzeczyć, że Pan jest Synem Demiurga. To sformułowanie potwierdza synostwo Chrystusa względem Demiurga, to jest Boga Ojca.

W dalszej części wywodu występuje stwierdzenie, że skoro Bóg jest sprawiedliwy, to i Syn Boży jako Syn Sprawiedliwego jest sprawiedliwy.

Ważny wątek pojawia się też w pierwszym rozdziale trzeciej księgi *Pedagoga*:

Bóg w człowieku, a człowiek jest Bogiem. Pośrednik wypełnia wolę Ojca. Pośrednikiem bowiem jest Logos, jako Syn Boga ma naturę wspólną z Bogiem, a jako Zbawiciel człowieka ma naturę wspólną z człowiekiem: Jego (tj. Boga) Sługa, a nasz Wychowawca.

Ciało przecież pełni rolę sługi, jak świadczy o tym Paweł (Fil 2,7). Klemens, jak widać, posuwa się już dalej w swojej interpretacji postaci Chrystusa, cały czas jednak pozostając w zgodzie z przekazem Pisma Świętego.

Już dotychczasowe świadectwa wskazują, jak obcy przecież kulturowo i pierwotnie religijnie autor potrafi wejść w najtrudniejszą problematykę try-

nitarną i chrystologiczną wówczas, gdy wiele terminów nie zostało jeszcze ustalonych, a relacja: Bóg – człowiek, nie do końca skryształizowana.

Ważne też bardzo sformułowania znajdujemy w końcowej części trzeciej księgi dzieła, bezpośrednio przed hymnem pochwalnym, jaki napisał Klemens:

... πάρασχε ἅπαντα αὐτός, ἐν εἰρήνῃ τῇ σῆ πολιτευομένους, ἐν τῇ σῆ ἐν εἰρήνῃ τῇ σῆ μετατιθεμένους πόλει, ἀκυμάντως τῆς ἀμαρτίας τὸν κλύδωνα διαπλεύσαντας, γαληνιῶντας ἀγίω συμφέρεσθαι πνεύματι, σοφία τῇ ἀνεκφράστῳ νύκτωρ, καθ' ἡμέραν, εἰς τὴν τελείαν ἡμέραν, αἰνοῦντας εὐχάριστον αἶνον τῷ μόνῳ πατρὶ καὶ υἱῷ, υἱῷ καὶ πατρὶ, παιδαγωγῷ καὶ διδασκάλῳ υἱῷ, σὺν καὶ τῷ ἀγίῳ πνεύματι. πάντα τῷ ἐνί, ἐν ᾧ τὰ πάντα, δι' ὃν τὰ πάντα ἐν, δι' ὃν τὸ αἰεὶ, οὐ μέλη πάντες, οὐ δόξα, αἰ ὦνες, πάντα τῷ ἀγαθῷ, πάντα τῷ καλῷ, πάντα τῷ σοφῷ, τῷ δικαίῳ τὰ πάντα. ᾧ ἢ δόξα καὶ νῦν καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν.

Trzeba podkreślić, że ten doksologiczny passus zawiera pochwałę wszystkich Trzech Osób Boskich, co potwierdza, że Klemens był już w pełni świadomy i całkowicie uznawał przekonanie Kościoła ówczesnego na Wschodzie o Bogu Trójjedynym, przekonanie wolne od heretyckich wpływów, które już wówczas dawały znać o sobie, by wspomnieć tylko o herezji modalistycznej czy monarchianizmie².

Można twierdzić, że oprócz wspomnianego już Teofila z Antiochii Klemens jest jednym z głównych obrońców tezy o Bogu w trzech Osobach w swoich czasach, a jego sformułowania, które zostały przytoczone z dzieła *Pedagog*, najlepiej wyrażają tę tezę, która się stała podstawą nauki Soboru Nicejskiego I. Utwierdza to nas w przekonaniu, że filozof, mimo skłonności do wysublimowanych spekulacji teologicznych, co przede wszystkim jest łatwo dostrzegalne w *Stromatach*, ale również i w samym *Pedagogu*, w tym przypadku podąża jednoznacznie za nauką wiary, która znajdowała mocniejsze oparcie w Rzymie, który był bardziej odporny na nieortodoksyjne prądy, jakie często płynęły ze Wschodu. Tym bardziej godne jest to podziwu, bo nie byłoby dostatecznie upoważnione przypuszczenie, że Klemens sam kiedykolwiek do Rzymu dotarł.

Zamieszczenie tego doksologicznego fragmentu przez Klemensa na końcu dzieła podkreśla ważność tezy o Bogu w Trójcy Jedynym, gdyż zawsze początek i koniec dzieła stanowią o głównym jego przesłaniu. Twierdzenie Klemensa jest wyrażone w sposób kategoriyczny, bez wahań i zastrzeżeń, dając jednoznacznie do zrozumienia czytelnikom o stanowisku autora w tej zasadniczej kwestii. A chociaż główną treścią utworu jest przedstawienie działania Chrystusa jako Wychowawcy chrześcijanina, to w podsumowaniu mamy ukazane działanie całej Trójcy Świętej. Jest więc Klemens i jednym z głównych świadków najistotniejszej prawdy wiary, i jej znaczącym obrońcą.

² B. Altaner, A. Stuiber, *Patrologia*, przeł. P. Pachciarek, IW Pax, Warszawa 1990, s. 185, 304.

Notes on the Issue of the Trinity in *Paedagogus* by Clement of Alexandria

By Jerzy Wojtczak-Szyszkowski

Abstract

The earliest known reference to the Holy Trinity as “Trias” was made by Theophilus of Antioch and can be found in his *Apology to Autolycus*. Whereas Clement of Alexandria is the first writer who actually formulated the doctrine of the Holy Trinity, which was practically accepted in the dogmatic statement adopted by the First Council of Nicaea in 325 and the First Council of Constantinople in 381. It is he who, in his *Paedagogus*, names the Father as the Creator of Everything; discussing the Logos states that He is the Son of the Creator; he also adds the name of the third Person: the Holy Spirit. The doxological passage included at the back of this work confirms that Clement recognizes all three Divine Persons as the only God, which is the core thesis of the Church Doctrine.

Keywords: Theophilus of Antioch, Clement of Alexandria, Holy Trinity, Logos.